

Останні

Надія Кибальчич

Надходив тихий, тихий осінній вечір, коли віття ані ворухнеться. Небо було сиве, земля після недавнього дощу мокра й слизька, а на гіллі, наполовину безлистому, блищали дощові краплі.

Навкруги школи, що стояла на одшибі біля села, купчилось дерево, аж торкаючи стіни та стріху. Були то тополі високі й гінкі та молоді гілчасті клени. Клени з своїм широким, пожовклим листям горіли, мов золото, здавалося навіть, що від їх ішло сяйво, наче вони заховали в собі трохи проміння з минулих сонячних днів. На тополях листя все опадало та опадало, тихо, поволі спускалося на землю і з ледве чутним несміливим шелестом лягало на неї великими сріблястими плямами. Упаде один, і тихо який час. Потім другий спускається, третій, і так без упину. Журливо...

Маруся, семилітня дочка учительчина, наділа кохтинку і хустку та, одчинивши вікно, сіла слухати, як падає листя, й дивитись під те золоте дерево, де воно кидало жовтуватий одблиск, схожий на сонячне світло. Сіро було навколо, тихо і самотньо. Сторожиха Тетяна десь поралась на дворі та в погребі, мати поїхала в город, і Маруся залилася сама.

Марусине личко, таке миле, славне, чисто дитяче, було бліде і серйозне та мало вираз якоїсь безкрайньої туги і невпинної турботи. Вона не могла сидіти спокійно, а трохи що не кожную хвилину оглядалася навколо та прислухалась, бо їй усе здавалося, що хтось підкрадається, хтось наближається і от-от з'явиться гидкий, страшний і крикливий. Адже завжди могли знову прийти в школу ті п'яні, що кілька разів уже приходили і робили бешкети її матері. Вони кричали, лаялись, били кулаками та чобітьми в замкнені двері так, що здавалось, от-от одскочить замок і ті п'яні, здоровенні, страшні люди почнуть катувати матір. Василина Гордіївна, така бліда, як віск, і сухенька, як билинка, своїми тоненькими руками пригортала до себе дочку та вмовляла її не боятись, а лице у неї було таке горде, таке суворе і разом повне такого страждання, що Маруся задихалась в сльозах не від жаху, а від жалю та любові. Кінчалися ті події досі завжди благополучно. Сторожиха бігла на село і скликала людей, а ті виряджали п'яних, що безглуздо водно кричали: "Подайте нам учительку, ми їй покажемо, як бунтувати народ".

Всі ті п'яниці завжди були з чужих сіл і ніколи не бачили Василини Гордіївни. Ні для кого не було таємницею, що місцеві глитаї, на чолі яких стояв попечитель школи, багатий козак, напоювали яких-небудь відомих розбишак, обіцяли їм ще горілки і посилали в школу робити бешкети.

Василина Гордіївна залилась тут одна з цілого гурту. Одні з її товаришів сиділи в тюрмі; другі були в заслання, треті сиділи без заробітку і ждали голодної смерті. Півтора року назад, як приїхали арештовувати, начальство мало на думці забрати і Василину Гордіївну, але, побачивши її, сказало: "Ох, у нас і так досить цього добра, а

ця, напевне, наробить нам клопоту, бо вмере десь у тюрмі, а може, ще й у дорозі. Та й дитина в неї мала, а вона схоче потягти її з собою. У нас і дорослим уже місця бракує".

Таким чином учителька зосталася не тільки на волі, але й на посаді. Начальство забуло про неї. Та зате на ній стали зривати злобу місцеві добрі люди і розважатись, зневажаючи беззахистну людину. Усього було. Було кілька разів, що, як вона їхала з города, на неї кидали камінням і з кущів стріляли; як ішла селом, то їй кричали услід погані слова і образливі прізвища. Раз, як вона з Марусею їхала в город, за ними стали гониться два чоловіки з кілками. Навкруг був степ, ані душі, тільки їх двоє та хлопець візника. Але, на щастя, коняка попалась добра, і вони втекли. А ще раз, як вони сиділи ввечері при засвіченій лампі, хтось шпурнув у вікно цеглину, видимо, поціляючись просто у Василю Гордіївну. Маруся сиділа поруч неї. Камінь пролетів, нікого не зачепивши, але так близько від Марусиної голови, що вона чула, як сколихане швидким льотом цеглини повітря дмухнуло їй на чоло і навіть ворухнулося волосся. Після того часто, коли Маруся замислювалася, то несподівано здригалась і скрикувала, бо їй вчувався брязкіт розбитої шибки і холодний подих повітря на її чолі.

Василина Гордіївна заявила становому, але з цього нічого не вийшло, навіть попечителева компанія стала ще нахабніша. Попечитель розкошував. Мстився за те, що Василина Гордіївна перешкоджала йому шахрувати у шкільних справах, і за те, що вона заступалася за його наймичок, яких він обдурював. Окрім того, була воля його лихий вдачі. Наче якась хмара усяких погроз, глузувань і небезпек обгортала жінку та дитину. І тепер, дожидаючи матір, Маруся все боялась. У неї вже стало майже хронічним часте замирання-тремтіння серця і від того нерівне дихання. Василина Гордіївна вже боялась, що це може перейти у яку сердечну хворобу.

Марусі стало здаватися, що мати занадто довго не вертається... може, її вже вбили... Вона уявила собі її всю закривавлену серед сірого степу, на холодній мокрій землі... Як Марусі це привиджувалось, їй ставало так страшно, що вона хапалася за голову і намагалася одвести свою думку від страшної примари та думати про інше. Починала дивитися на великі сріблясті тополеві листки, що білили на пожовклій траві, і видумувати, чи не можна б зробити з їх книжечку, зв'язавши ниточкою хвостики. На білих сторінках можна б написати оті вірші або пісні, що іноді розказувала їй мати.

Темніло; жовтуватий одблиск під деревом ставав темнішим і зловіснішим, мов одблиск пожежі. Віття і стовбури приймали якісь чудні обриси: дитині пасом здавалося, що десь у глибині під гіллям видно повішеного. Може, примара одного з тих, про котрих читає мати в кожній газеті. Коли читає, то в неї лице буває таке саме, як тоді, коли за дверима шаленіли п'яні, або тоді, коли за возом гонились двоє з кілками.

Вже стало сутеніти, коли приїхала Василина Гордіївна. Маруся хотіла кинутися їй назустріч, але згадала, що галошок у неї нема, черевички драні, а надворі грязюка, тому тільки стала на дверях, дивлячись на матір великими потемнілими очима. Мати ішла і здалеку їй усміхалась. Вона була така маленька, постаріла, убрана так убого, що в Марусі серце аж заболіло від жалю. Коли мати наблизилась до дівчинки, то обоє так жадібно притулилися одна до одної, мов не були певні, що побачаться.

— Мамусю, тобі нічого не було дорогою? — спитала, цілуючи матір, Маруся.

— Нічого, Марусько. Я тобі пряників привезла.

— Ні, мамочко, ти скажи правду, нічого не було?

— Я ж тобі кажу, що нічого.

— Ніхто не гнався і не кидав камінням?

— Ніхто.

— І не лаяв?

— Ні.

— Ну, так це ти неправду кажеш, — рішуче, з переконанням, сказала Маруся. — Кажі, що було?

— Ану-бо, Марусько! Може, хто і лаяв, так я на це уваги не звертаю. А чи полагодили стріху над класом?

— І не думали.

— От добре! Що ж будем робити?!

— Тетяна положила соломи на горищі. Проте, як ішов дощ, то капало.

— Добрий попечитель! У класі діти мусять сидіти під дощем.

— Коли Тетяна йому сказала, то він почав так лаятись, що аж сюди було чути. Коли б нам чого не було...

Василина Гордіївна і Маруся увійшли в хату. Ледве учителька встигла зняти з голови старенький брилик, як біля школи, а потім у сінях почулась швидка хода кількох чоловіків. В одну мить Маруся опинилась біля дверей і заціпнула їх. Хтось дуже сіпнув двері і вигукнув:

— Ану лиш, чого там зачиняйтесь! Одчиніть! Це я, попечитель!

Василина Гордіївна і Маруся зглянулись, поблідли, але одчинили. Увійшов здоровенний чолов'яга з густою чорною бородою, серед якої червоніли великі товсті губи, схожі на шматки сирого м'яса. За ним увійшли ще два чоловіки, один — його брат, а другий — приятель.

— Що це ви тут видумуєте?! — гримнув попечитель, не здоровкаючись.

Василина Гордіївна і Маруся одразу зрозуміли, що він прийшов зробити скандал, і якось інстинктивно одсунулись назад до стіни.

— Що ви кажете? — спитала учителька.

— Що ви, кажу, тут видумуєте? Яка ви учителька, коли продираєте стріху? Може, до вас по ночах через неї хтось лазить!

Почувши ці безглузді слова, на те й сказані, щоб роздратувати та мати привід почати скандал, Василина Гордіївна не втримала себе і коротко одповіла:

— Коли ви прийшли говорити дурниці, то краще йдіть геть!

Попечитель цього тільки й ждав.

— Швидше ти підеш відціль, ніж я! — крикнув він, підіймаючи стиснуті кулаки і наближаючись до неї. — Підеш ти відціль, свине! Твоє місце в тюрмі, а не тут, забастовщице проклята! Будеш ти ще мене знати! — Тут посипались щонайпоганші слова. Попечитель, вискаливши скажено зціплені зуби, махав величезними кулаками

над самим лицем Василича Гордіївни і от-от замірявся вдарити її. Вона ж стояла біля стіни, притуляючи до себе однією рукою Марусю, а другою прикриваючи її голівку, і дивилась блискучими очима в осатаніле, страшне обличчя. Попечителів брат та приятель стояли осторонь і дивились глузливо і цікаво.

Скільки це тяглося, ні учителька, ні дитина не знали. Здавалося, що без краю. Вони вже не чули окремих слів, навіть не розуміли гаразд, що коїться, мов би це було у сні, не думали про рятування і не боялися нічого.

Хто його зна, коли б і як воно скінчилося, якби попечителів брат не глянув у вікно і не побачив Тетяни з кількома парубками, що бігли од воріт. Тоді він потяг брата за рукав і примусив його йти.

Коли вони вийшли, мати й дочка ще не зараз ворухнулися. Потім Маруся почала з надзвичайною силою притискати до себе матір, мов боялась, що її вирвуть із рук. Василича Гордіївна нахилилась і довго, довго цілувала біляву голівку, а потім узяла доньку на руки, посадила на ліжко і сіла сама, притуливши її до грудей.

— Мамочко!

— Чого, Марусю?

— Мамусечко!.. — Маруся зупинилась. Не знала, як висловити свою потану, любов і жаль свій. Обхопивши материну шию руками і цілуючи її кохточку, вона тільки тихо, тихо заплакала.

В хатину увійшла Тетяна і три парубки.

— Уже було вам? — розлютована, спитала Тетяна. — А щоб їх лиха година побила, проклятих!..

— Оце вже я скажу, що як буде так довше, то я не видержу, — втомлено і безсило одказала вчителька. — Нехай би справді я сама була, а то й дитина таке терпить. І як я жалкую, що нас не забрали! В тисячу разів було б спокійніше в тюрмі! Ну та, може-таки, вона не забариться...

— А як вас заберуть, то вже не знаю, що й робитимем, — сказав один з парубків.

— Мабуть, у розбійники підем, — трохи жартуючи, а більше серйозно зауважив другий.

— То вже було б погане діло, — одповіла Василича Гордіївна. — А я й забула! Ви якраз до речі прийшли. Я вам дещо привезла. — Вона витягла з кишені кілька книжечок і подала.

— От спасибі! Велике спасибі! У нас уже нічого було читати.

— Тільки знаєте що, хлопці, ідіть ви швидше відціль! — порадила Тетяна. — А то ті чорти бачили, що ви сюди йшли, і напевне стерегтимуть, чи довго ви тут будете. Донесуть потім, що якесь засідання було.

Хлопці послушали ради і, подавши руку Василичі Гордіївні та Тетяні, пішли геть.

Тетяна пішла наставляти самовара. Василича Гордіївна затулила рядом вікно — так завсіди робила після того, як було кинуте камінь, засвітила лампу і знову сіла на ліжко. Маруся, як кошенятко, полізла їй на коліна і скрутилася, обнявши її.

— Мамочко, розкажи про тата!

Хотілося одпочити. Несила була терпіти дійсності. Спогади були єдиною одрадою для обох. Васирина Гордіївна почала оповідати те, що вона вже багато разів оповідала Марусі, так що вже та трохи не напам'ять те знала, але кожний раз слухала з однаковим захопленням про тата, якого майже не пам'ятала, але який їй здавався чимсь величним і прекрасним.

— А ще розкажи, як його хотіли примусити зрадити товаришів, та він не схотів.

Василина Гордіївна розказувала, і перед їх очима вставав образ людини, що жила для ідей, що майже все своє коротке життя мучилась по тюрмах і нарешті загинула у засланні.

— Розкажи ще, як ви жили у тій хатці, що в садку...

Мати розказувала й це, та знову переживала своє недовге молоде щастя й спокій, якого так мало зазнала на своєму віку.

Потім вона замовкла. Маруся теж мовчала і більш не прохала оповідань. Вона заплющила очі і уявляла все те, про віщо тільки що слухала. Її серце билось рівно, дихання було спокійне і глибоке. Вона душею і тілом спочивала. Потім несподівано розплющила очі, підвелась і, дивлячись на матір, з переконанням вимовила:

— Мамо, так, як тепер, не може бути завсіди, так не можна б було видержать. Мусить бути краще! Мусить бути!

Джерело: Кибальчич Н. К. Спогади кота Сивка: Казки та оповідання.— К.: Веселка, 1993.